

УДК: 159.922.8: 336.74

НІКІТИНА О. П.

Українська інженерно-педагогічна академія (м. Харків)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОСТОРУ ЗНАЧЕНЬ ГРОШЕЙ У СВІДОМОСТІ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ

У статті розглядається проблема психологічних особливостей ставлення до грошей студентів із Туркменістану, які навчаються в Україні. Здійснено аналіз даних сучасних досліджень з проблеми визначення символічного простору значень грошей у свідомості особистості. Проблема значення грошей висвітлюється з позиції визначення грошей як цінності і грошей у системі інших цінностей. Представлені дані пілотажного дослідження ієрархії значень грошей у свідомості іноземних студентів.

Ключові слова: гроші, ставлення до грошей, значення грошей, монетарна епоха, цінності, іноземні студенти.

У сучасну монетарну епоху роль грошей не обмежена значенням бути лише у якості засобу обміну, а втілює у собі ціль і засоби для людського благополуччя. Визнаючи таку здатність за грошима, цілком зрозуміло, чому інтерес учених усе більше повертається до проблеми ставлення особистості до грошей, яка, на жаль, ще не є ґрунтовно розробленою ані у західноєвропейській психологічній науці, ані у вітчизняній. Водночас для формування міжкультурної компетентності у взаємодії та співпраці у сфері освіти мають ураховуватися особливості системи відношень іноземних студентів, у т. ч. й особливості ставлення до грошей. Цими аспектами і зумовлена **актуальність дослідження проблеми** психологічних особливостей простору значень грошей у свідомості іноземних студентів.

Мета нашої роботи – визначити психологічні особливості простору значень грошей у свідомості студентів із Туркменістану, котрі навчаються в Україні.

Гроші – універсальні, проте ставлення людини до них неповторне. Ставлення до грошей формується не стільки на їхній універсальності, скільки на основі особливостей сімейного виховання, досвіду, ситуацій, у які потрапляє людина протягом життя тощо. Як наголошує T.L.P.Tang, видатний дослідник у галузі психології грошей, і значення грошей залежить від самої людини і, водночас, ставлення до грошей може сприйматися як «структура вказівок», у рамках якої вона досліджує своє повсякденне життя [10].

Економічний зміст і значення поняття «гроші» тісно переплітаються з психологічним. «Крім економічної доцільності, ставлення особистості до грошей регулюється пов'язаними з ними системами цінностей і норм поведінки, соціальними установками, стереотипами і забобонами, міфами тощо. Свідомість людей наділяє гроші різним символічним змістом і силою» [1,

C.26]. Соціальний психолог D.W.Krueger зазначає, що гроші – мабуть, найбільш емоційно значущий об'єкт у сучасному житті, і тільки їжа та секс – його найближчі конкуренти як загальні носії таких сильних і різноманітних почуттів, значень і прагнень.

Відтак, людина може оцінювати гроші як об'єкти, які насичують її почуттями безпеки і комфорту або висвітлюють відмову чи недостатність. Так, у дослідженні W.Bailey і J.M.Lown [7] встановлено, що група безробітних, подібно до групи студентів, відчуває почуття неповноцінності, пов'язане зі сприйняттям особливого значення грошей у житті.

Поняття «ставлення до грошей» – багатомірне. Ставлення до грошей, матеріальних цінностей охоплює когнітивні, мотиваційні і поведінкові аспекти функцій у досвіді споживання. Разом вони складають конструкт «світу грошей» особистості [11]. Деякі насичують його достатком, гармонією, іншими потребами. У деяких таких світах гроші протікають вільно, в інших – щільно тримаються; в одних – є центральним конструктом, в інших – периферією. Ми можемо оцінювати «світ грошей» інших людей по-різному: висміюючи скнар чи схвалюючи їх як людей, які мудро та розсудливо ставляться до грошей; висміювати марнотратців, схильних до шалених витрат, за їх нерозсудливу поведінку або ж захоплюватись ними, оскільки вони знають, що таке жити «гарним і вільним від обмежень» життям.

У цьому руслі цікавими є теоретичні надбання щодо психологічної природи ставлення до грошей S.E.G.Lea, P.Webley. На їхню думку, гроші не лише постають як «інструмент» (засіб для досягнення мети), але і як «наркотик» (стимул, що не має біологічного значення сам по собі, проте має мотиваційні властивості, оскільки він виділяє такі ж нейронні, поведінкові та психоло-

гічні ефекти, як і деякі інші біологічно значущі стимули). Це визначення можна розглядати як основу формування двох узагальнюючих психологічних теорій грошей: гроші «як наркотик» і гроші «як інструмент». Аналіз грошей як «наркотика» здійснюється у межах психоаналізу, оперантної психології, концепції функціональної автономії мотивів, а як «інструменту» – у психології розвитку.

Підіймаючи проблему аналізу ставлення людини до грошей, його оцінки, ми наближаємося до аналізу грошей як цінності і грошей у системі цінностей кожної людини. Цінності людини формуються у соціально-культурному середовищі, у якому вона знаходиться. Загальним для всіх культур є сприйняття грошей і пов'язаної з ними поведінки у контексті етичних категорій добра і зла. Відтак, у конкретних соціальних спільнотах схвалюються чи засуджуються різні види такої поведінки [1].

Вітчизняними і зарубіжними вченими аналізуються особливості ставлення до грошей представників різних держав, культур. Серед них відзначимо дослідження, які стосуються молоді: вивчення психологічних особливостей ставлення до грошей молодих китайських споживачів (S.Durvasula і S.Lysonski [6]); емпіричне дослідження монетарних атитюдів студентів-випускників Тайванських ВНЗ (S.-Ch.Hou, Zh.H.Lin [9]); дослідження особливостей ставлення російської молоді до грошей (О.С.Дейнека, Ю.С.Ніколенко, А.Б.Фенько [4]); вивчення тенденцій, що визначають формування образу грошей та ставлення до грошей молоді у сучасному українському суспільстві (В.В.Москаленко [2], О.П.Нікітіна [3]).

У цих дослідженнях подаються дані про те, що загальною для переважної частини молоді (зазначимо, що це особливо характерно для української і російської) є тенденція до надмірного споживання, яка підкріплюється відповідним впливом ЗМІ. Разом з тим, представники східної та західної культур відрізняються за своїм ставленням до грошей. Хоча така позиція (особливо серед молоді) сьогодні дещо змінюється. Наприклад, серед молодих китайських споживачів усе більше поширюються ідеали західної культури – індивідуалізму і гедонізму.

Дослідження, спрямовані безпосередньо на вивчення ставлення до грошей іноземних студентів, що навчаються в українських ВНЗ, нечисленні, хоча вченими і зазначається важливість їхнього проведення. Так, дослідження Гао Ло, Р.Л.Туренко, С.Г.Яновської [5] спрямоване на порівняння психологічних особливостей ставлен-

ня до грошей українських і китайських студентів, які навчаються в Україні. У поданих даних представлені як спільні для студентів тенденції, так і своєрідні: наприклад, указується, що китайські студенти відчують надмірну тривогу через гроші, що викликано самим процесом перебування звичних економічних настанов, пов'язаних зі зміною країни проживання.

Проведений аналіз літературних джерел з проблеми психологічного осмислення простору значень грошей показав, що в експериментальній психології грошей поки що не так багато конкретних прикладних досліджень, хоча їх дослідниками визначені певні особливості ставлення молоді до грошей.

S.Fitzpatrick, P.Wernimount, вивчаючи ставлення до грошей методом семантичного диференціалу виявили ряд факторів-компонентів: гроші як мірило благополуччя; гроші як соціально оптимальний атрибут буття; гроші як об'єкт презирства; гроші – моральне зло; гроші як спосіб забезпечення комфорту; гроші – консервативна комерційна цінність.

Y.Goldberg, R.Lewis головними символічними факторами, пов'язаними з грошима, визначали безпеку, силу, любов і свободу: для людини гроші можуть виступати джерелом свободи від інших і влади над ними; у разі порушення процесів у сторону утрирування можливості і необхідності продавати/купувати любов і дружбу, гроші оцінюються як символ любові; як наслідок подолання бар'єру між собою і світом, що загрожує, гроші постають символом сили тощо.

Автори багатьох досліджень прагнуть виділити монетарні типи особистості, підкреслюючи домінуюче значення грошей у представників того чи іншого типу. R.Sullivan у статті «Американці та їхні гроші» виокремлює «Ідеалістів», для яких гроші – це зло; «Збирачів», для яких гроші – символ безпеки і тому вони майже ніколи не інвестують гроші; «Мисливців», які ведуть активне інвестування і витрачання грошей; «Борців», які вважають, що гроші – символ влади, і тому ведуть до щастя, при цьому, майже нічого не роблять і заздять іншим тощо.

Якщо співвіднести монетарні типи особистості N.Forman з символами грошей за Y.Goldberg, R.Lewis, то «скнари» і «марнотрати» схильні використовувати гроші як символ захисту, безпеки; для «гравців» гроші є джерелом свободи від інших; для «грошових мішків» – сили, яка забезпечує владу.

Підсумовуючи, визначимо, що до грошей «прикріплена» величезна кількість амбівалент-

них символічних значень, у яких відображаються ціннісні орієнтації людини, її домінуючі потреби. Багато людей відчувають, що гроші дають їм почуття влади, престижу, безпеки, сили у той час, як визначення їхнього соціального статусу, доходу говорить про багатство чи бідність. Керуючись результатами досліджень M.F.Sabri, C.R.Nayhoe, неповторність, своєрідність особистісних особливостей та соціалізаційний досвід ускладнює визначення якогось єдиного значення грошей. Саме тому правильніше говорити про простір множини значень.

Для визначення психологічних особливостей простору значень грошей у студентів із Туркменістану, які навчаються в Україні, нами проведено не пілотажне дослідження на факультеті міжнародних освітніх програм в Українській інженерно-педагогічній академії (м.Харків). До вибірки ввійшли 26 студентів із Туркменістану (16 хлопців і 10 дівчат), які навчаються на молодших курсах. На основі аналізу літературних джерел обрана методика «Моральна оцінка грошей», яка найкращим чином діагностує символічний простір значення грошей у студентському віці [1].

Ця методика дозволяє встановити існуючий у свідомості респондентів зв'язок поняття «гроші» як з позитивними (основними життєвими і моральними цінностями), так і з негативними явищами. В основу методичного прийому опиту-

вальника покладено принцип розщепленої шкали, який дозволяє виявити амбівалентне і суперечливе ставлення особистості до моральної оцінки грошей, тобто оцінити ступінь сприйняття грошей водночас і як добра і як зла. За окремими шкалами оцінювався ступінь зв'язку у свідомості респондента поняття «гроші» з поняттями: «безпека», «комфорт», «засіб існування», «любов», «розвиток», «неправдивість», «безпринципність», «цинізм» тощо.

Побудована у ході проведення дослідження ієрархія значень грошей унаочнила особливості сприйняття грошей у свідомості іноземних студентів (див. рис.1, рис.2).

Як видно з рис.1, найбільш тісний зв'язок іноземні студенти визначають між поняттями «гроші» та «комфорт». Відтак, гроші, перш за все, оцінюються як спосіб забезпечення *комфарту*. Другу позицію в ієрархії зайняло значення грошей як *засобу існування*, тобто, на думку студентів, без грошей практично неможливо прожити у сучасному світі. Третю позицію в ієрархії значень грошей посіло значення *досягнення*. Студенти коментували це таким чином: якщо є гроші, то можна досягати своїх інших цілей (відпочивати з комфортом, купувати речі, які бажаєш тощо).

Отже, гроші сприймаються ними як можливість для досягнення чогось іншого, відповідно,

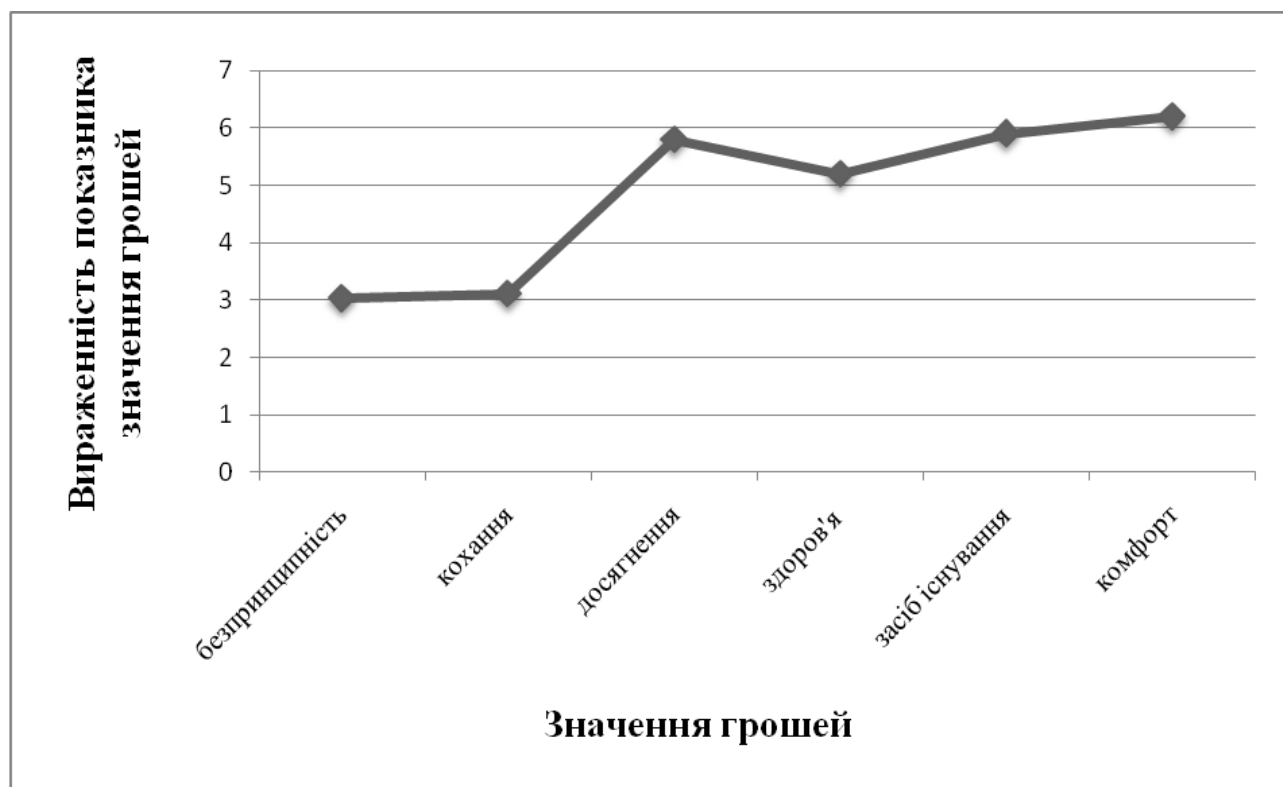

Рис.1. Символічний простір значення грошей у свідомості іноземних студентів

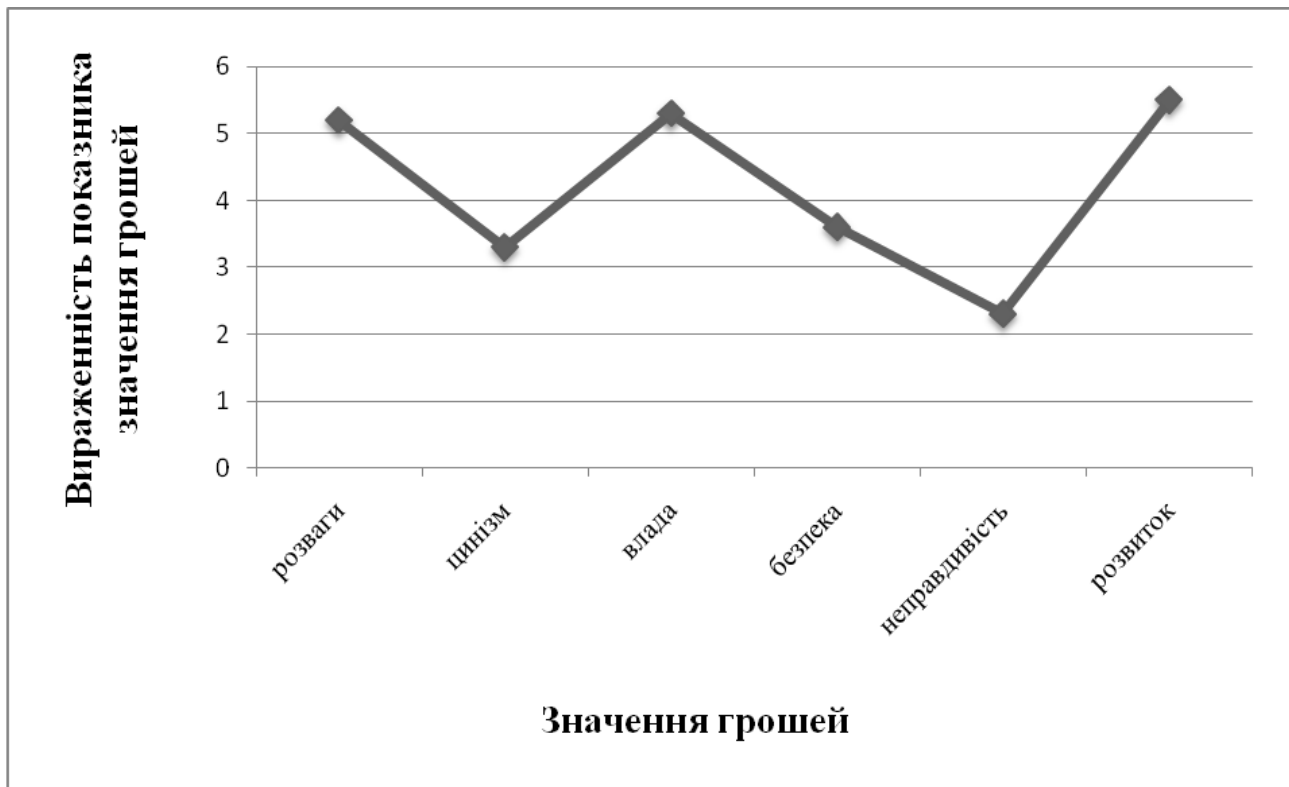

Рис. 2. Символічний простір значення грошей у свідомості іноземних студентів (продовження)

функціонуючи як «інструмент». Зазначимо, що студенти, оцінюючи високий ступінь взаємозв'язку понять «гроші» та «досягнення», не озвучували позицію, за якою гроші є символом статусу, оскільки однією з переваг накопичення значної суми грошей у сучасному соціокультурному середовищі є «зростання» значущості людини в очах інших людей.

Наступну позицію в ієрархії значень грошей зайняло значення *розвиток* (див. рис. 2). Іноземні студенти коментували це так: якщо є гроші, то можна розвивати свій бізнес, відвідувати різні курси, мандрувати, розширюючи свій кругозір.

Як указують Г.В.Ложкін, В.Л.Комаровська, часовою характеристикою образу грошей є обов'язкова спрямованість у майбутнє, так як гроші втілюють потенційні можливості. Вважаємо, що саме відштовхуючись від такої точки зору, іноземні студенти оцінювали високий ступінь взаємозв'язку понять «гроші» та «розвиток».

П'яту позицію в ієрархії значень грошей посіло значення *безпека*. За визначенням Y.Goldberg, R.Lewis, емоційна безпека тісно переплітається з фінансовою. У таких випадках людина, яка орієнтується на безпеку, розвиває почуття безпеки прямо пропорційно банківському рахунку. Гроші допомагають запобігати тривозі. Звернення для грошей заради безпеки неминуче веде до почуття відчуження від людей. Коментарі студентів були більш конкретні, а ніж абстрактні: за наяв-

ності грошей можна найняти охоронця, встановити сигналізацію тощо, проте завжди знайдуться ті, хто захочуть все відібрати. Відповідно, у людини з'являється почуття страху через можливість усе втратити і, таким чином, коло «емоційна-фінансова безпека» замикається.

Перейдемо до розгляду найнижчих щаблів ієрархії значень грошей з точки зору іноземних студентів.

Найменшого значення отримав зв'язок понять «гроші» та «неправдивість». Студенти вважають, що за наявності справ із грошима вони залишаються чесними і правдивими.

Ненабагато вищим визначений показник ступеня зв'язку понять «гроші» та «безпринципність». Коментуючи такі оцінки, іноземні студенти підкреслювали, що за наявності справ із грошима вони не втрачають своїх принципів і переконань.

Одним з низьких показників визначено показник ступеня вираження зв'язку понять «гроші» та «цинізм». Іноземні студенти висловлювались, що, маючи справу з грошима, вони залишаються морально адекватними у своїх діях та вчинках.

Як позитивна тенденція нами визначена низька позиція значення грошей у контексті кохання. Це свідчить про те, що іноземні студенти не використовують гроші для купівлі прихильності, відданості і самоповаги і визнають цінність справжньої емоційної близькості.

Осмилення психологічних особливостей значення грошей у свідомості іноземних студентів є актуальною проблемою з точки зору соціальної і наукової значущості. По-перше, у сучасному соціокультурному середовищі гроші постають утіленням цілей і засобів для людського благополуччя. По-друге, для формування міжкультурної компетентності у взаємодії та співпраці у сфері освіти мають бути враховані особливості системи відношень іноземних студентів, у тому числі й особливості ставлення до грошей. По-третє, майже повністю відсутні дослідження, спрямовані на вивчення ставлення до грошей іноземних студентів, що навчаються в українських ВНЗ, хоча і зазначається важливість їхнього проведення.

Економічний зміст і значення поняття «гроші» тісно переплітаються з психологічним. Гроші – емоційно насичений об'єкт, що має прикріплені символічні значення. Аналізуючи ставлення людини до грошей, його оцінки, ми звертаємося до розгляду грошей як цінності і грошей у системі цінностей кожної людини. Своєрідність особистості, особливості протікання процесу соціалізації ускладнюють визначення якогось єдиного значення грошей, тому правильніше звертатися до вивчення множини символічних значень грошей.

Побудована нами ієрархічна модель значення грошей унаочнює особливості сприйняття грошей у свідомості іноземних студентів. Загалом оцінюючи ставлення іноземних студентів до грошей як раціональне, відмітимо, що гроші оцінюються іноземними студентами як значущі для комфортного, безпечного існування у сучасному світі, як інструмент для реалізації потенційних можливостей. За наявності справ з грошима студенти з Туркменістану, на їхню думку, залишаються чесними і правдивими, не втрачають своїх принципів і переконань, залишаючись морально адекватними у діях і вчинках. Іноземні студенти не схильні до прояву тенденції до використання грошей для купівлі прихильності, відданості і самоповаги.

Перспективу нашого дослідження становить проведення експериментального дослідження на більшій вибірці іноземних студентів з розширенням методичного комплексу дослідження для детальнішого аналізу психологічних особливостей значення грошей.

Список використаних джерел

1. Горбачова Е.И. Отношение личности к деньгам: нравственные противоречия в оценках и ассоциациях / Е.И. Горбачова, А.Б. Купрейченко // Психологический журнал. — 2006. — Т.27. — №4. — С.26—37.
2. Москаленко В. Сучасні напрямки досліджень в економічній психології / В.Москаленко // Соціальна психологія. — 2004. — №3 (5). — С.3—21.
3. Нікітіна О.П. Дослідження психологічних компонентів відношення до грошей в юнацькому віці / О.П.Нікітіна // Вісник ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Психологія. — Харків: ХНПУ, 2010. — Вип. 33. — С. 175—183.
4. Фенько А.Б. Психологический анализ отношения москвичей к деньгам / А.Б. Фенько // Психологический журнал. — 2004. — Т.25. — №2. — С.32—42.
5. Яновская С.Г. Отношение к деньгам у студентов, обучающихся в Украине / Яновская С.Г., Туренко Р.Л., Лей Гао // Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. Серія Психологія. — Харків: ХНУ, 2011. — Вип. 40. — № 807. — С. 405—412.
6. Durvasula S. Money, Money, Money - How do Attitudes Toward Money Impact Vanity and Materialism? — the Case of Young Chinese Consumers / S. Durvasula, S. Lysonski // Journal of Consumer Marketing. — 2010. — Vol. 27.— Iss. 2. — P.169 — 179.
7. Engelberg E. Attitudes and Emotional Intelligence / E. Engelberg, L. Sjöberg // Journal of Applied Social Psychology. — 2006. — Volume 36. — Iss. 8. — P. 2027—2047.
8. Goldberg H. Money Madness: The Psychology of Saving, Spending, Loving, and Hating Money / H. Goldberg, R. E. Lewis. Wellness Institute, Inc., 2000. — 268 p.
9. Hou S.-Ch. An Empirical Study of Money Attitudes, Credit Card Use and Compulsive Buing among Undergraduates in Taiwan / See-Chien Hou, Zhung-Hsien Lin // Proceedings of International Conference of Business and Information 2006 (Singapore, 12—14 July 2006). — 2006. — V.3. [Електронний ресурс]/ Режим доступу: <http://bai2006.atissr.org/CD/Papers/2006bai6306.doc>.
10. Tang T.L.P. The development of a short Money Ethic Scale: attitudes toward money and pay satisfaction revisited // Thomas Li-Ping Tang// Personality and Individual Differences. — 1995. —Vol. 19.- Iss. 6. — P. 809—816.
11. Tatzel M. "Money worlds" and well-being: An integration of money dispositions, materialism and price-related behavior / Miriam Tatzel // Journal of Economic Psychology. — 2002. — Vol.23. — P. 103—126.

НИКИТИНА О. П.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОСТОРУ ЗНАЧЕНИЯ ДЕНЕГ В СОЗНАНИИ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ

В статье рассматривается проблема психологических особенностей отношения к деньгам студентов из Туркменистана, обучающихся в Украине. Осуществлен анализ данных современных исследований по проблеме определения символического пространства значений денег в сознании личности. Проблема значения денег освещается с позиции определения денег как ценности и денег в системе других ценностей. Представлены данные пилотажного исследования иерархии значений денег в сознании иностранных студентов.

Ключевые слова: деньги, отношение к деньгам, значение денег, монетарная эпоха, ценности, иностранные студенты.

NIKITIN O. P.

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF SPACIOUSNESS VALUE OF MONEY IN THE MINDS OF FOREIGN STUDENTS

The problem of psychological characteristics of attitude to money of students from Turkmenistan that are studying in Ukraine is discussed in the article. The analysis of current research on the definition of a symbolic space of values of money in the minds of the individual is carried out. The problem of value of money highlights from the perspective of determining money as value and money in the system of other valuables. The data of the pilot study of the hierarchy of values of money in the minds of foreign students are submitted.

Keywords: money, attitude to money, the value of money, monetary era, valuables, foreign students.

Стаття надійшла до редколегії 20.02.2013 року.

УДК 159.923.2-051

ОНУФРІЄВА Л. А.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДЕТЕРМІНАНТ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ТА ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ

У статті обґрунтовано необхідність цілеспрямованого фахового навчання студентів для забезпечення позитивної динаміки провідних психологічних детермінант розвитку професійної самосвідомості та особистісної зрілості майбутніх фахівців соціономічних професій. Досліджуються психологічні детермінанти розвитку професійної самосвідомості і самооцінка, які сприяють особистісній зрілості і формуванню у майбутніх фахівців соціономічних професій упевненості й оптимізму, які активізують їхню навчальну і професійну діяльність, сприяють бажанню здобувати професійні знання, розвивати свої комунікативні якості та здібності.

Ключові слова: професійна самосвідомість, професійна діяльність, особистісна зрілість, майбутні фахівці соціономічних професій, самоствердження, самооцінка, спілкування, комунікативна компетентність.

Сьогодні особливе місце у системі підготовки випускників ВНЗ займає проблема успішної підготовки майбутніх фахівців соціономічних професій до здійснення професійної діяльності. Постає проблема досконалого дослідження формування у майбутніх фахівців професіоналізму, організації процесу професійної спрямованості у вишах. Сучасні дослідники акцентують на опануванні студентом професійними знаннями, навичками й уміннями, становленні особистості самого майбутнього фахівця (В.Й.Бочелюк, Ж.П.Вірна, Л.В.Долинська, С.Д.Максименко, О.І.Мешко, В.О.Моляко, О.Г.Мороз, Н.А.Побірченко, М.В.Савчин та ін.). Провідними напрямками у сучасній підготовці випускника виступають професіоналізм діяльності, якісна кваліфікована підготовка майбутнього спеціаліста у поєднанні з його духовною та психологічною сторонами. Назріла необхідність творчого підходу в організації навчального процесу у ВНЗ, формування у випускників ефективного мислення, самостійності й ініціативності (А.М.Алексюк, В.М.Вергасов, Р.С.Гуревич, І.А.Зязюн та ін.).

Актуальним у наш час є підвищення вимогливості особистості до себе і до своєї професійної

діяльності на основі розвитку та вдосконалення її самосвідомості. Особливості соціально-економічного розвитку країни потребують високого рівня фахової підготовки майбутніх фахівців соціономічних професій, вивчення психологічних особливостей їхньої професійної самосвідомості з метою підвищення якості підготовки фахівця та розвитку комунікативної компетентності як складової професійної компетентності. Майбутні фахівці соціономічних професій працюватимуть з особистостями і, водночас, самі є особистостями, котрі впливають на особистість клієнта.

Основною тенденцією розвитку навчального процесу у вищій школі є розширення самостійності студентів, яка базується на самостійному пошуку знань. Зміст освіти полягає у певному рівні предметної і соціальної компетентності майбутнього випускника, його здатності до здійснення професійної діяльності та рівні становлення особистості з урахуванням індивідуальних особливостей і власної активності. Тому зміст навчання варто реалізовувати, застосовуючи такі форми діяльності, які уможливають